

Háy János

A rovátkolt barom

Berzsenyi Dániel

Gimis vagyok, felugrok a padra, kezemben az irodalom-szöveggyűjtemény. Berzsenyi *Magyarokhoz* (1) című ódájánál kinyitva, és üvöltöm bele az osztályterembe a „Romlásnak indult hajdan erős magyart”, a haverjaim megmarkolják a padot és húzzák végig a parketten, a pad lába végigkarcolja a megkopott lakkozást. Romlottabb voltam, mint azok a magyarok, akiket romlottnak érzett a költő, vagy már régen kikerültem abból a kontextusból, hogy úgy gondolkodjak a hazámról, mint egy valaha igaz világról, ami mára elveszítette a fényét, a báját, az igazságait és az erkölcsét. Nem gondoltam jobbaknak a régieket és rosszabbaknak a maiakat, nem láttam magam előtt egy olyan múltideát, amihez felzárkózva különbekké válnánk. Nem éreztem, hogy Árpád vére miként fajult el az évszázadok során, s hogy miből állt az a vér, ami el tudta veszíteni erejét, nem éreztem, hogy Buda várát undok viperafajzatok dűlják fel, s hogy a tatárok ellen küzdő magyarok különbek lettek volna az aktuális jelenben életükért küzdő honfitársaimnál. A régi dicsőség és az elkorcsosult jelen közötti ellentét, a múlt erkölcsi magasságának és a ma erkölcsi romlottságának kettőse, ami Berzsenyi kora költészetének divatos témája volt, mára már gondolati fosszília lett, s legfeljebb élte-sebb bácsik és nénik vélik úgy, hogy a saját fiatalságuk idején még igazabb világ volt Magyarországon, nem is beszélve a Hunyadiak vagy az Árpád-házi királyok koráról. A hazafias versek legszebbike, a sokszor át- és újrafaragott *Magyarokhoz 1*, miként a 2 sem működött számomra, és azóta se működik, ahogyan a többi hazafias Berzsenyi-vers sem, ahol ezeket a gondolatokat, képeket, víziókat jóval kisebb erővel ismételteti, természetesen görög és latin köntösbe bújtatva a sorokat, s persze a verselésen túl még beemelve a versvilágba olyan mitológiai utalásokat és alakokat (Phoebus, Nestor, Polymnia, Lycurgus, Pentheus, Roethus, Danae, Cypris, Boreas, Hesperus, mindez netalán nyíló Myrtusokkal a Léthe virányin), akiket a mai emberek nem, vagy csak alig ismernek, olyan szófacsarásokat, elaggott szavakkal, amelyek idegenül csengenek a mai fülnek. Mégsem tudok elmenni a valahai alkotó mellett, aki jobbára magányosan élt Niklán, de érintőlegesen mégis a modern magyar irodalom születésének volt a tanúja, olyan időknél, amikor alig volt járható útja Magyarországnak, amikor udvarházakban gazdálkodás mellett zajlott a szellemi élet, s kocsmák voltak a kávéházak, amikor Buda és Pest még csak udvarolt egymásnak.

Berzsenyi 1776. május 7-én született, jómódú középbirtokos nemesi családban, épp az ország nyugati részén, a Vas megyei Hetyén (ma Egyházashetye), úgyhogy, mint a környéken minden kis nemesfi, ő is az anyatejjel szívta magába a Habsburgok tiszteletét. Az itt élő nemesség számára a Habsburgok oldalán a török ellen küzdő ősök voltak az igazi hősök. Az udvarral való szembenállás, ami a későbbiekben a modern magyar politikai gondolkodás alapja lesz, teljes mértékben idegen ezen a tájékon, s persze idegen Berzsenyitől is. A nemzeti verseinek egy része épp azért sem olvasható jó szívvvel, mert a latin és görög hősök mögött ott bujkál például az aktuális király, akit Berzsenyi alapvetően hőrosznak, s a nemzet megmentőjének tekint. Az e tárgyban ikonikus *A tizennyolcadik század* vagy a *Magyarország* című versekben antik köntösbe öltözteti a kort, s az még hagyján, hogy Mária Terézia uralkodását Periklészéhez hasonlítja, de hogy Ferenc császárt Titusszal azonosítja, s hogy a kormánynál szerinte „Trajánok s áldott Marcusok” ülnek, az azért már mégiscsak túlzás, még egy labanc szemléletű költőtől is. Hogyan szerethetné egy lázongó nemzet, s egy később kurucos forradalmiságra hangolt költészethez szocializálódott olvasó ezt a labanctempót. Bár későbbi verseiben kicsit módosul ez a szemlélet, s inkább a magyarság erkölcsi és szellemi fejlesztésében, a nép nevelésében és művelésében kezdi látni a nemzet jövőjét. Néhány kései versben már egyértelműen a reformkori függetlenedés gondolatait szólaltatja meg, s válik ezzel Berzsenyi költészete a későbbi nemzeti alapokra építő romantikus magyar versek, konkrétan Vörösmarty közvetlen előzményévé. *„Ezt nyerte a mi balga hitünk, midőn / Oly körmökre bízánk a haza zálogit, / melyekre honunk vére csorgott”,* írja a *Szilágyi 1458-ban* című versben, ami az épp az időben induló első jelentős magyar periodikában az *Aurórában* jelent meg. Az allegorikus költeményt már a szerkesztők is a függetlenség hitvallásaként olvasták. *„Mindnyájunk szemébe könny szökött, s kéziratodat csókoltuk helyetted”,* írja szerzőnknek Helmecki Mihály, aki az első gyűjteményes kötetek kiadója is volt (1813, 1816). Persze a legerősebb költemény mégiscsak a két *Magyarokhoz* címzett óda, bár egyikben a nemzethalál víziója jelenik meg, amit a kor reformerei sem fogadtak feltétlen rajongással, a másikban meg tulajdonképpen a forrongás helyett a nemzetnek a stabilitást, a nyugalmat ajánlja. A kor emberei valójában a költői szándéktól messze elértelmezték ezeket a verseket, s így kerülhetett a mai napig is olyan jelentés mögéjük, amelyik a társadalmi haladás, a nemzeti függetlenség alapszövegeivé teszi a költeményeket. Minden közéleti költészet alapkérdése, hogy van-e olyan tiszta és evidens morális háttér, aminek a szerző nekivetheti a hátát. Berzsenyi költői működésének nagy részében ez a háttér nem volt meg, ezért billeg a költészet a király- és arisztokrata-rajongás és a nemzeti függetlenedés, a múlt erényeinek dicsőítése és a haladás modern gondolata között, s bár korántsem válik valódi reformistává, a költemények állításai a társadalmi gondolkodás alakulása szerint változnak, amely változások végül a kifejezetten konzervatív, a múlt morális nagyságát idéző, s a nemzethalált vizionáló versek mögé is felrakják a haladás eszmeiségét. Mert miért hal ki a nemzet, teszi fel a reformista a kérdést, mert nem akar a modernitás irányában változni. Miért hal ki a nemzet, teszi fel a kérdést Berzsenyi, mert eltért a régi virtustól, s netán épp a modern polgárosodás útjára lép. Az persze nem világos, hogy pontosan mi az

a régi virtus. Spártai fegyelem, önfeláldozás, hősiesség, bátorság, efféle általánoságokat olvashatunk ki a versekből, de mindez inkább kapcsolódik a lovagi érényekhez, mint a modern polgári értékrendhez. A hazafias versek kapcsán maga Berzsenyi is önkritikát gyakorol. „Az én hazafiúi énekeim, nem egyebek, mint ifjúi hevem ömleményei”, írja 1811-ben, majd később ugyanitt: „Nékünk már most egyéb nem kell, csak fabrika, manufactura, pénz sőt egyéb luxus is! Ezekről pedig én ódázni nem tudok, s következőképpen hallgatok.” A jó művek sajátossága, hogy nagyon széles teret ad az értelmezésnek, adott esetben túlmutatva a szerzői szándékon. Mert az értelmezés egyrészt fakad a műből, másrészt fakad az értelmezőből. Az író a maga érzés- és élményanyagát belepakolja a műbe, ahová az olvasó a saját valóságával érkezik. A mű és az olvasó valóságainak találkozása a katarzis. A jó mű mindig más és más lehetőséget biztosít a katarzis megélésére, attól függően, hogy milyen valósággal lépünk be az általa kínált játéktérbe.

Berzsenyi gyermekévei nem voltak szokásosak, az apa, aki végzett jogász volt, de gazdálkodásból tartotta fenn a családot, bár nem ismerte Rousseau-t, mégis a genfi mester elvei szerint nevelte fiát. A testedzést, a friss levegőt és a természetes életmódot tartotta fontosnak, így aztán Berzsenyi elég későn, 13 évesen kerül iskolába, még hozzá a soproni evangélikus líceumba. A kamaszfiú nem lesz sikeres a középiskolában, az iskolakerülés, a randalírozás, a nők hajkurászása marad róla emlékként, s nem a szorgalmas tanulás. Se szeri, se száma a kicsapongásoknak, amit a tanárok jelentenek az apának, akivel egyre feszültebb a viszonya. A puritán erkölcsű, fegyelmezett apa és a szilaj, verekedős fiú mintáját itt találjuk meg először a magyar irodalomtörténetben. Apa és fia között, mint oly sokszor, az anya a közvetítő, a duhaj életmódhoz szükséges pénzt rendszerint ő küldi Sopronba, ruhába varrva, kalácsba sütve, mint valami színdarabban. Ám ez a színdarab az anya 1794-es halálával véget ér. A kicsapongó diákevek legendáját maga Berzsenyi is erősíti. „Sopronyban magam tizenkét németeket megvertem, és azokat a város tavába hánytam, és az én szeretóm az én karjaim között elalélt”, írja Kazinczynak, holott talán mégsem csupán a verekedés, ivászat és a férfierőtől elaléló leányok jellemzik ezeket az éveket. Itt ismerkedik meg a latin és görög szerzőkkel, a mitológiával, a történelemmel, s tanul meg a német városban perfect németül, ismeri meg a német dalokat, verseket, divatos német nyelvű szerzőket, persze Goethe, Schiller és Hölderlin helyett például Kotzebue-t.

Nem tanulni gyűlöl, csupán az iskolai regulától, az „agyvázaktól” és a „systemák hagymázától” idegenkedik, ahogyan irtózik a tekintélyelvű apától is, aki összetépte papírjait, könyveit, eloltotta gyertyáját, hogy ne olvashasson, s pláne ne írjon verseket, amit méltatlannak tartott egy magyar nemeshez. Az örökös harc a két férfi között végül afféle börtönné teszi számára a szülői házat, amiben élnie nem lehet. „Ebből (mármint az apa és fiú ellentétéből) harc lett és örökös idegenség. Az ő háza nékem Munkács (mármint börtön) volt melyet csakhamar el is hagytam”, írja Kazinczynak. Némi ellentmondás, vagy inkább furcsa következménye e viszonyoknak, hogy mikor Berzsenyi is apa lesz, amúgy jó apa, legalábbis a fia visszaemlékezései szerint, épp a megvetett apa elvei szerint nevei a gyerekeit. „Tízestendős korában megtanulja a gyerek azt egy nap, amit hét- s nyolcestendős korában esztendeig”, írta Kazinczynak, utalva a saját életére,

amikor épp tízévesen egy este során megtanulta a betűket, s pár hét alatt rendszeresen írni-olvasni. Puritán életmódot követ, miképp az apja, és épp annyira büszke erre, mint az apa. Sőt, *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című gazdasági tanulmányában alaposan ki is fejti, hogy a fényűzés, a luxus, ami jellemzi a nemességet, elvonja a pénzt a gazdaságtól, s ha ezt nem sikerül „határokba szorítani”, nem várható gazdasági fellendülés és általános jólét. „*A szépnem ízlése, ha mívelve van, jobban ítél a férfiénál*”, írja Döbrentei Gábornak, a költőbarátnak, de a feleségével úgy viselkedik mégis, mint egy szellemi működésre méltatlan cseléddel, ahogyan a neki idegen apától elleshette. Számára a szellemi apa, Kazinczy Ferenc felesége, Török Sophie volt a tökéletes nő. Kapott is egy verset költőnktől szinte az érthetlenségig elragadott sorokkal. „*Teremts Idáliát s Áont Széphalmodon / Égi harmóniával! /Eros amaranthja leng majd homlokodon, / S beféd Áon Kegye virágpályáidon /Elysium bájával*” (Kazinczy Ferencnéhez).

Hát ilyen a fiúk lázadása, amit kiűzni akarunk a kapun, titkon visszalopózik a hátsó ajtón, vagy az ablakon. S hogy ez a lázadás tulajdonképpen nem is a más értékek és életmodellek utáni vágyból fakad, hanem egyszerűen: dominanciaharc.

Berzsényi 1793-ban hátat fordít az iskolának és katonának áll, mintegy menekülve a számára receptszerűen kijelölt élet elől. A katonaság ez időben korántsem pusztán a fegyelmet, a regulát jelenti, hanem a világban való mozgást, a szokvány életút elkerülésének lehetőségét is. De ez a kerülő út nem jött be Berzsényinek, a katonai fegyelem még az iskoláénál is keményebbnek bizonyult, úgyhogy rövid keszthelyi szolgálat után visszaszökik a szülői házba, ahonnét egy év múlva az apa újra Sopronba viszi, de a következő évben, 95-ben végleg felhagy a tanulással, az anyai rokonsághoz menekül Niklára. Nikláról visszakeveredik Hetyére, s néhány évig az apa mellett gazdálkodik. 1799-ben feleségül veszi másodunokatestvérét, Dukai Takács Zsuzsannát. A fiatal házasság Sömjénbe, majd 1804-ben Niklára költözik. Házasságával végleg búcsút vesz a Kemenes-aljától, az oly annyira rajongott tájtól. „*Megállok még egyszer, s reád visszanézek. / Ti kékelő halmok! gyönyörű vidékek! / Vegyétek bús könnyemet*”, írja a magyar tájra nem csak egyik első, de egyik legmegragadóbb darabjában (*Búcsúzás Kemenes-Aljától*).

A házasság és a gazdálkodó életmód megregulazza a nagy duhajt, s ez időtől egész életét ebben a regulában tölti, mint leveleiben írja, afféle téli költőként, hiszen nyáron a gazdaságot kellett vinni, s ő ezt jól akarta csinálni, s jól is csinálta. Leveleiben nem kevésszer dicsekedett el apjának, hogy virágzik az ő kis birodalma, s Kazinczynak is a költészeti és nemzetjobbító gondolatok mellett gyakran szót ejtett a gazdasága állapotáról.

Berzsényi minden ízében vidéki nemes. Kicsit nevetséges is, hogy ez a pufók alak, aki gazdasági számvetéseket készít, s ha kell, megragadja az eke szarvát, mit is akar az ütemhangsúlyos, páros vagy kereszttrimes édelgős versekkel, amiket ekkortájt ír. Mert bár nem így ismerjük, de Berzsényi korai lírája (hozzá kell tenni, valójában kései nem is volt) jobbára szerelmes versekből áll. Szerelmes énekek, különféle nőknek címezve. Van itt Lili, Lolli, Nelli, Fanni, Naca, Cenci, Eszti, Emmi, Dudi, Barcsi, és hát hogyne lenne Cloe, Daphne és Phyllis is, akikről

hol tudni, de leginkább nem tudni, hogy kik voltak, ha tényleg voltak. Formailag igyekvő, de tartalmilag többnyire rossz versek halma ez, mert alig-alig találni élményszerűséget mögöttük, jobbára testetlen műviséget él meg az olvasó, szerelem helyett édeskés emlékekkel találkozik, a szerelemről való okoskodással, moralizálással, epekedéssel („*Régen sohajt utánad / Szívem kegyes leányzó*”, *Egy leánykához*) vagy a szerelem dicsóításával. „*Mi a földi élet s minden ragyogványa / Nélküled oh, boldog szerelem érzése?*”, teszi fel a kérdést, s hát neki tényleg semmi, hiszen meggyőződése, hogy minden életerő valójában a szerelemből fakad. Itt-ott mégis találunk őszinte és pontos strófát például a *Venus*hoz címűben a vágy erejéről. „*Ámor tőrei égetnek, / Lobog minden csepp vérem, / Fájdalmaim eltemetnek, / Ha tárgyam el nem érem*”. Másutt fel lehet lelni a szerelemről való lemondás élményét, s a házasság regulájának való behódolás tragédiáját. „*Ah, így játszik az ég velünk! / Szívünk ösztöneit fájdalom oltja el. / Akit lelked epedve kér, / Attól messze szakaszt, hogy soha el ne érj: / Akit félve kerülsz, utálsz, / Annak jégkebelén hervad el életed*” (*Az első szerelem*). Itt-ott sejteni lehet, hogy ez a heves vérmérsékletű férfi testi kalandokon ment keresztül. „*Pihegnek már dagadoznak / Melled hattúhalmi*”, írja a *Lili*hez című versben, felcsigázva még egy kamasz figyelmét is, de a vers végül mégsem a testiség további ecsetelését hozza, hanem a szerelemről való erkölcsi szólásokat. Valójában e versekben nem, vagy alig találunk olyan érzést és élményt, ami átélhetővé, megélhetővé teszi számunkra, mint olvasók számára a szerelmet. Szentimentális hevületet érzünk, ami a kor divatos megszólalása volt, aminek jelenléte valamilyen formában végig ott van Berzsenyi költészetében, s menti ki néha a verseket a klasszicizmus merevségéből. Az antik szerzőkön túl Matthisson (1761–1831) és Gessner (1730–1788), e két divatos német költő van rá hatással. Témát, képeket, megszólalási módokat les el attól a két alkotótól, akik a maguk korának divatszervezői voltak, ám mára már csak a német szakosok hallottak felőlük, s nem feltétlenül jót. Ebből is látszik, milyen törekeny minden kor önértékelése. A nagy kulturális mozgások peremén élő népek pedig, úgy tűnik, a divathullámokat kapják el, s arra reagálnak. A magyar irodalom lépéshátránya sem pusztán abból fakad, hogy nem voltak igazán nagy, autentikus tehetségek, akik minden külső hatás ellenére önálló művészi világot tudtak volna kiépíteni, hanem hogy e tehetségek olyan társadalmi keretrendszerben dolgoztak, amely keret messze le volt csúszva az élvonalról, s hogy a követett minták mindig a legnépszerűbb külhoni szerzők voltak, hisz azok tudták és tudják a mai napig gáttalan átlépni az országhatárt.

Vakvágány a szerelem, mondhatnánk, holott a Berzsenyi-költészet titkos motorja a szerelmi érzés, a hamarosan beinduló hazafias ódák, bukolikus elégiák is szerelemből fakadnak, a szerelem van transzponálva a hazaszeretet mögé, és a szerelem van transzponálva az élet elmúlásán siránkozó versek mögé, s mikor ez a szerelem elhal, mindennemű költészet elhal szerzőnkben. S ez az elhaltság felnőtt életének nagyobbik szakasza. Berzsenyi alig él nyilvánosan költőként. Amikor 1808-ban verseit megmutatja Kis Jánosnak, a kor egyik ismert költőjének, aki amúgy egyik gyerekének keresztapja, s az általa egyedül ismert irodalmi ember, már tíz éve fabrikálja a verseket, s a legtöbb, a 137-ből 77, köztük a legismertebbek (*Magyarokhoz, Búcsúzás Kemenes-Aljától, A közelítő*

tél, az *Osztályrészem*) már készen is vannak. A legenda szerint Kis meglátogatja komáját, aki zavartan becsúztat a fiókba néhány versszerű irományt. Mi az ott komám? – kérdezi Kis. Á, semmi, mondja Berzsenyi, csak így írogatok, írogatok, mikor már megszámoltam, hogy hány tehenem van. Miket írogatsz, komám? Hát a magyar irodalom legszebb verseit, mondta Berzsenyi. De azért remélem, nemcsak szépek, hanem hasznosak is, kérdezte a költői öntudat erejétől egyáltalán nem meglepett kolléga. Hát persze, mondta Berzsenyi, csak annak van értelme, ami hasznos is. Akkor megmutatnám azokat literatúránk legfőbb királyának. Kazinczy Ferencnek. Tedd azt, komám, mert azt a királyt én majdnem annyira becsülöm, mint a bécsi koronásat.

Így hát Kis révén a versmutatványok Kazinczyhoz kerültek, a kor irodalmi diktátorához, akinek nincs kisebb ambíciója, mint a vezérlete alatt megszervezni a magyar irodalmat, valamint modernizálni a magyar nyelvet. Ma el sem tudjuk képzelni, hogy mekkora hatalom volt az 1803-ban, hat és fél év börtön után hazatérő Kazinczy. Költői nagyság, akinek ma már egyetlen sorát sem ismerjük, s persze a szemét minden kulturális mozgáson rajta tartó uralkodó. Minden tőle függött, s ezt a hatalmat a kor legkiválóbbjai (Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Vitkovics Mihály, Döbrentei Gábor) védtek és erősítették. Kazinczy lelkesen, rajongva dicséri a költőt, ám egy későbbi levelében ortográfiai, esztétikai és nyelvi változtatásokat javasol, hogy a maga beszédmódjához törje a szertelen alkotót.

Berzsenyi a dicsérő levélből: *„én nem tudom, mit csudáljak inkább a mi új barátunkban, a szép, noha néhol hibás magyarságot-e, vagy a poétai bátor és harsogó ömlődözést”*, e levélből elkábulva építgeti tovább a verseket, ám még ekkor sem tud közönség elé lépni, hisz nincs benne megmutatkozási ambíció, szorongó, zárkózott alkat, de nincs is fórum, ahol mindezt megtehetné. Az irodalmi működés még csak csírájában van meg, színtere leginkább a levelezés, a versek másolatokban terjednek, s az alkotótársakon kívül alig számíthat a kor költője közönségre. Mindez nem akadályozza Berzsenyit abban, hogy halálosan komolyan gondolja, amit csinál. Horatius a minta, az ő életművét követi, sokszor motívumszinten is. Szokás őt a magyar Horácnak nevezni, de mégsem tekinthetjük epigonnak, bár számtalan versében Horatiuson túl is felfedezhetünk mintaadó szerzőket, verseket. Az eredetiségeszmény, amit a modern kor hozott, feltehetőleg egészen mást jelentett néhány száz évvel ezelőtt. A másoktól elvenni anyagot nem számított lopásnak, sőt, inkább a gondosság, olvasottság, figyelem bizonyítéka volt. A zsenit az teszi felismerhetővé, írja Kazinczynak, *„hogy mindenben egyaránt nagy; mindenben mester; mindenben eredeti és teremtő”*. Ma mégis Berzsenyi költészete kapcsán originalitás deficitet él meg az olvasó, s úgy bolyong ezekben a szövegekben, ahogyan nagy galériák 18–19. századi termeiben, ahol az antik kor és a mitológia imitálásával találkozunk. Mitológiai jelenetek római, vagy épp görög romok előtt. A festményekre könnyedén legyint a látogató, és átsuhan az unalmas termeken, de az írott tradícióhoz valahogy nem merünk ilyen nagyvonalúan viszonyulni, azt hisszük, hogy érdemes verseket teletűzdelni lábjegyzetekkel, ahogyan minden Berzsenyi-kötetben manapság van, s akkor megszólal az a tudás, az az érzelmi és szellemi energia, ami a költeményekbe bele van tekerve, de nem szólal meg. Berzsenyi költészetének túlnyomó többsége csak mint régisége értelmezhető,

nincs benne számunkra valóságos művészi mozgás, az évek során kifújta belőlük a Zephyr vagy Boreas. Ahogyan szél és orkán tépi meg a versek életfilozófiáját is. Az életigenlés, öröm dicsérete, az élet alakulásának elfogadása, az idővel, s persze a halállal való megbékélés klasszikus sztoikus közhelyeit találjuk a versekben (pl. *Életfilozófia*), alig van, vagy inkább nincs önálló gondolat, amit persze nem sérelmezhetünk egy költő esetében, ám a gondolatok megfogalmazását, elevenné tételét igen. A rímek kerülése és a saját élmény kívülrekesztése megfosztják a szövegeket a tetszetősségtől, érzelmi erőttől, ami Berzsenyinek célja volt, ám az így felépülő versmondatok és költői képek újszerű érzékelések híján pusztán illusztrációi lesznek az ismert gondolatnak. Nem kapjuk fel a fejünket, vagy csak nagyon ritkán, amikor néha tán véletlenül átélhető érzelmi erő és élményszerűség csúszik a szövegbe. „*Elröpültél már, szeretett ifjúság! / Eljön a sok baj, és jó a sok aggság. / A vidám orcát halovány hidegség /,Váltja fel gyorsan, s követ a betegség*” (Az ifjúsághoz).

Az avultságnak csak részben oka, hogy olyan referenciális utalásrendszert használ (római-görög mitológia), amit a mai olvasó már nem tud értelmezni, ennél nagyobb probléma az élményszerűség hiánya, valamint, hogy olyan morális elviséget rendel a művészethez, ami épp a valós művészi energiákat öli meg, s futtatja a szöveget az ideológiába. Berzsenyi elvi alapon írt verseket, Horatius *Ars poeticájából* eredeztethető esztétikájában, a szép egyben erkölcsi jó is, s a poézis legfőbb feladata, hogy hasznos legyen. „*Kötelessége a poétának, az életnek bajait könnyíteni, az embert a maga sorsával megbékéltetni*” (Előtanulmányok a Poétai harmonistikához). A poéta „*minden műveiben a szépet hasznossal és az egész poézist az emberiség javára néző célirányossággal párosítani tudja*” (Poétai harmonistika). A hasznosság és cél az ő esetében a nemzet felemelése, az ész dicsérete, a műveltség terjesztése, a magyar virtus, vagyis a kiváló erkölcsök visszaerősítése. A számtalan arisztokratának ajánlott, és arisztokratákat dicsőítő vers (Gróf Festetics Lászlóhoz, Gróf Teleki Lászlóhoz, Bárány Prónay Sándorhoz, Elégia Gróf Festetics György hamvaira, Gróf Mailáth Jánoshoz, hogy csak a legfontosabbakat említsük) például még véletlenül sem korrumpálási céllal született, bezsebelni a vers fejében némi alamizsnát, hisz a célszemélyeket nem ismeri, s ha mégis összetalálkozik valamelyikkel, mint Festetics gróffal, ez inkább zavarba hozza, mintsem felvillanyozná. „*Én mindenkor boszorkodom, mikor igen nagy urat látok, vagy ha nem boszorkodom is, legalább nem örülök, mert én vagy csak magammal, vagy magamhoz hasonlóval szeretek lenni*”, írja Kazinczynak. A főurak megéneklésének erkölcsi nevelő szándéka van, a nemzet elé állítani olyan példákat, afféle szobrokat, amelyeket követni érdemes, már ha az ember el tudja képzelni, hogy a nemzet egy szobrot követ. Ebben az időben polgárság híján csak az arisztokrácia emelhető posztamensre, s Berzsenyi idegenkedése ellenére, ami feltehetőleg a féltékenységéből fakad, mint minden középneves, ezeket a nagyságokat csodálja. Néha túl is ló a célon. Széchenyi lovas sikerének megéneklésére („*Oh, énekeld őt, a diadal fiát! / Eurus szülte lován mint viba, nyerve díjt*”, Gróf Mailáth Jánoshoz) az érintett ekként reagál: „*Én ezeket, ti a lovak tenyésztését, versenyfutást, stb. minden erővel le akarom vonni az egekből.*”

A rendi felkelés, a katonatábor, a Napóleon ellen szerveződő hadak megéneklésének is hasonló a célja. Elénk állítani a nemzet daliáit. A dicsőítő versek,

melyeknek a mintái szintén Horatiusnál találhatók, ugyanakkor számtalanszor megkérdőjelezhetők úgymond épp a haladás felől. Egy-két vers kivételével Berzsenyi közéleti üzenete rémesen konzervatív. A királyt látni mint római hőst, inkább megneveteti az embert, mintsem tiszteletet ébreszt, a *Felséges királyunk Keszthelyre várátásakor* olvasása közben pedig kicsit még pironkodunk is, miképp lett duhajkodó költőnkből Festetics gróf udvari dalnok. „Nem azon kell igyekeznie a poétának, hogy kicsiny és szűk matériáról sokat írhasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel és tömörséggel adja ki.” Ennek az emelkedettség-akarásnak mond ellent, hogy Berzsenyi számtalanszor kicsinyes vagy nem túl erőteljes tárgyat (személyt) kíván túl magasra emelni, miképp a lóverseny kapcsán is tette, s a túlemelt építmény végül maga alá temeti a verset és a hőst, mert ki tudna manapság arisztokraták nagyságától ájuldozni? Senki.

Ugyancsak elidegeníti a verseket, hogy Berzsenyi a költészetet nyelvében is emelkedett beszédnek tekintette, amely „szép és nagy tárgyakat” énekel meg. Bár elméleti írásai nagy részében máig helyes elveket fogalmaz meg a költői nyelvről, például, hogy követi, de nem másolja a természetet, vagy hogy legközségesebb törvénye az egyszerűség, hogy a versben szükségtelen szónak nem szabad lennie, hogy a költői nyelvben a legrútább a természetellenesség, hogy a költői szépet erőltetni nem lehet, hogy a gondolatot a lehetséges rövidséggel és tömörséggel kell visszaadni, hogy a költői nyelv változása a világról alkotott képünk szerint változik, hogy inkább kell véteni a grammatika ellen, mint a vers belső energiáját megsérteni, hogy szavakat nem szabad a metrum kedvéért elcsúfítani, hogy az erő és a dagályosság közötti határt az ízlés szabja ki, hogy a versnek mindig a lehető legvilágosabban kell fogalmaznia, és sorolhatnánk a megingathatatlan alapkijelentéseket, amelyeknek épp az ellenkezőjére bukkanunk, ha szerzőnket olvassuk. A sorok tele vannak artisztikus megoldással, némikor látványos, de eléggé zavaros képekkel. „Álgyúk dörögnek! rettenetes veszély / Zúg, mint dagadt felhők morajja / S Bosporusok zokogó nyögése.” Az *ulmai ütközet* indítóképei ezek, amelyek hevét érteni, de tovább boncolgatni, felfejteni nem érdemes. De akár a leghíresebb sorokra is rákérdezhetnénk, mit jelent az, hogy „Forr a világ bús tengere”? A forr és a bús finoman szólva is ütik egymást. A kortárs Csokonai, akit könnyedsége miatt Berzsenyi megvetett („az ízlésre nézve nagy Rontó Pál”, írja róla), hiába van a nyelvújítás előtt, versei közvetlenek, s a mai napig képesek érzelmek generalására. Meghökkenítő, hogy az amúgy nem különösebben művelt, bár latinul és németül jól tudó, a klasszikus auctorokat olvasó Berzsenyi, aki valódi földhöz, gyakorlati munkához van fércelve, mennyire elvi alapokon próbálja felépíteni az életművet, s hogy az elviségnak végül mennyire csak a művi része jut érvényre.

Amikor tízévesen verseket kezdtem írni, valahogy úgy lajstromoztam a költői témákat, amelyekről egy költőnek mindenképp írnia kell, hogy szerelem-barátság, haza-nép, költészet-művészet, életbölcselet-elmúlás. Berzsenyi életműve ezeket a klasszikus költői témákat hozza. De mintha minden témában csak egy-egy igazán erős költeménye volna, a többi mutánsa a jónak, vagy épp előkészületei, ahogyan a *Magyarokhoz*-verseknek az összes többi hazafias

vers. Legtöbbször olyan mély a hasonlóság, hogy szavak, képek ismétlődnek szinte változtatás nélkül, már maga a nyitómondat, a nemzetromlás gondolata is ilyen. Van, hogy egész strófákat ismétel meg. „Népek szülelhetnek, trónusok omlanak / Lehelleteddel, s a te szemöldököd / Világokat ronthat s teremthet, / A nagy idők folyamat vezérelvén” (A tizennyolcadik század). „Te hoztad a nagy minden ezer nemét / A semmiségből, a te szemöldököd / Ronthat s teremthet száz világot, / S a nagy idők folyamat kiméri” (Fohászkodás).

A versformák is elvekre épülnek, ma már világosan látszik, hogy itt hoz Berzsenyi helytelen döntést. Meg van győződve arról, hogy a könnyed nyugatos, főként jambusra építő költészet túlénekli, s ezzel súlytalanná teszi a mű tárgyát. Ő a rímtelen és görög formák híve, különösen kedveli az alkaioszi (A magyarokhoz), a szapphói (Osztályrészem), s aszklepiadészi (A közelítő tél) strófászerkezeteket. Am a magyar költészet részben a jambus, részben az ütemhangsúlyos verselés irányában mozdult el, és egészen kitüntetett szerepet kapnak benne a rímek. Emiatt a Berzsenyi által használt formák a mai fül számára idegenekké váltak. A feszültség, mely a magyar nyelv hangsúlya és a görög metrumok ritmikája között van, a mai olvasó számára alig érzékelhető, helyette inkább értetlenkedve nézzük a göcsörtös versmondásokat, amelyek szó szerkezetét a versforma kényszerítette ki az alkotóból. „Ott taníts: nyugodt meglepéssel / A dicső virtus menedéköléből / A vad orkánok s habok üldözését / Nézni mosolygva” (Horatiushoz).

A nyelvhasználat módozata is elvek szerint van kigondolva. Kazinczyval szemben, aki a felső tiszaháti nyelvjárásra akarja lesilányítani a magyar nyelvet, amúgy sikeresen, Berzsenyi örömmel használja a saját tájegysége szavait, sőt, meg van róla győződve, hogy a magyar nyelv jövője egy ilyesfajta, szélesebben értelmezett nyelvben van. „En sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől, mind attól örömmel tanulok és mind ezt, mind amazt tanítani akarom”, írja Kazinczynak a korábbi nagy barátság és lelkesedés után már némileg kritikai hanggal. Kazinczy, aki átírási javaslataival számtalan helyen az efféle szavakat is átjavította, kiverte a biztosítékot Berzsenyinél. A két alkotó közötti vita lassan, de biztosan elmérgesedik. Berzsenyi úgy érzi, költői szabadságába való beavatkozás Kazinczy kotnyeleskedése, míg a széphalmi vezér a hatalmi státusát érzi veszélyben.

Az 1811–12-ben levélben lefolytatott vitának, nyugodtan állítható, hogy egyes következménye volt, hogy Berzsenyi 1816-ban bővített tartalommal megjelent gyűjteményes kötetéről Kölcsey 1817-ben elmarasztaló kritikát írt. Kölcsey, a *Himnusz* és a *Vanitatum vanitas* (hogy csak két remeklést említsek) feledhetetlen szerzőjén túl másodállásban Kazinczy verőlegénye. Olyan szakszerű, ám gyilkos kritikusi technikát alkalmaz, amit Kazinczy soha nem engedett volna meg magának, de arra azért nem vette a fáradságot, hogy visszafogja tanítványát. Csokonai lealázása után Berzsenyit vette célba, egy harmadik kritikájában pedig Kis Jánost, akit költőként már nem csak Berzsenyi felfedezőjeként ismerhetünk, messze a két kiválóság fölé transzponálja. Ez persze megint csak a korizlés rendkívüli esetlegességét mutatja, kiszolgáltatottságát az aktuális irodalom hatalmi erőinek.

A kazinczyánusok és Berzsényi ellentéte valójában 1810-re megy vissza, amikor Berzsényi hosszas készülődés után végül meglátogatta a budapesti pályatársakat. Többször is nekivágott az útnak, hol a gazdaságra hivatkozva, hol betegség, hol meg az árokba dőlt kocsija, kificamodott válla miatt mondja le a látogatást, mintha előre rettegett volna, hogy mi várja őt a zűrzavaros nagyvárosban. Mikor végül megjelent, Vitkovics Mihály, Szemere Pál és Kölcsey, a Kazinczy által kiállított fogadóbizottság tagjai teljesen elképedtek, hogy miféle vidéki bumburnyák írja ezeket a hol szépelgő, hol meg gigantikus mitológiai képekkel játszó verseket. Egyáltalán nem tudták összerakni a szerzőt és a művet, ráadásul azon túl, hogy fizikai küllemében is meghökkentőnek találták, egészen elképesztette őket, hogy Berzsényit Virág Benedek, a kor ünnepelt költője helyett Bihari, a cigányprímás érdekli, s hogy még véletlen sem Schillert isteníti, hanem a bé kategóriás német drámaíró Kotzebue-t, ugyanakkor minden teketória nélkül lefitymálja a pályatársak verseit. Mikor Vitkovics csókkal búcsúzott volna el tőle, Berzsényi nem vette ki a pipát a szájából, s így a kor szokásai szerinti beavató szájon csók neki nem jött össze, csak talán Szemerének, legalábbis a Kazinczynak szóló beszámoló szerint, ő kierőszakolta a somogyi Diogenésztől a csókot. Szemere szinte óráról órára bontva beszámol a vezérnek a találkozásról, részletesen leírva a találkozás mikéntjét, hogy a Duna-hídon véletlen szólították le, mert a lakhelyén nem lelték, hogy hol és mennyit ittak, hogy pontosan mit mondott a pályatársak verseiről, hogy milyen a külleme, s hát ez a leírás nem sok jóval volt telerakva. A negatív képet a következő, 1813-as látogatás sem korrigálja. Ekkor ugyan meglátogatja Virágot, aki gúnyos versikéjében az ajtót kitámasztó tuskóhoz hasonlítja szerzőnket, s mind költészetét, mind személyét kellőképpen kigúnyolja. A féltékeny, s persze műveltebb, a társasági életben ügyesebben mozgó pályatársak kezdtek eltávolodni Berzsényitől, s a távolság kijelölésében Kazinczy is jeleskedett. Nem tetszett neki, hogy Berzsényiből nem tud lenni fegyverhordó, ragaszkodik az integritásához, saját világához, költészeti és bölcséleti elképzeléseikhez. Talán nem is a különbözőség mérete volt oly nagy, most már századok távlatából alig tűnik annak, hanem a különbözni merés ténye. Egy diktátor nem tűrhet meg a kebelén önállóan működő egyéniségeket, neki csak az alattvaló a jó. Márpedig az amúgy rettenetesen szorongó, örökösen betegeskedő, vagy ha nem, betegségekétől rettegő Berzsényi, aki a maga erejéből lett, ami lett, nem volt szolgává tehető, s ez csípte a széphalmi koordinátor szemét.

A távolodást Kölcsey kritikája nyilvánvalóvá teszi. Kölcsey számos fontos kérdésben, amúgy helyesen, megrója a „tulajdon tüzeben égő” Berzsényit. Dagályosság, üres, hatásvadász képek, szóhasználat a provinciális, fiataalkori verspróbálkozásait is felvette a kötetbe, tele van önisméltéssel, számos verse üres, nincs benne se értelem, se érzelem, sok a rossz rím, rontott ritmus, s mindenképp reflexív látásmód helyett ifjonti hevület. Alig enged meg dicsérfő mondatot, s ha idéz, csak a rosszat idézi, s még ennél is nyomasztóbb az a fölösleges hangneme, amiben az egész szöveg meg lett írva. Kölcsey nem kis mértékben önmagát Kazinczy felé pozicionáló kritikáját Berzsényi halálos támadásnak érzi, olyannak, ami mögött felsorakozott az egész kortárs csapat, az egész regnáló irodalmi hatalom. Mind e vélelemben megerősítve érzi magát, mikor az ősz mester Berzsényi

felháborodott levelére, hogy „ennek a pimasznak kamuti szeméből már akkor semmi jót nem néztem ki, mikor nekem a pesti kávéházban egy öl nyegegő verset hozott”, szóval, amikor erre a feldúlt levélre Kazinczy azt bírta válaszolni, hogy „Kölcsey nemcsak gorombán bánt veled, sőt minden sorából személyednek szíves tisztelete szól”. Talán e sérelem okán, talán mert volt benne gyerekkora óta valami eleve szembenállás az autoritásokkal, egyedül Berzsényi volt a kortársak közül, aki tisztán látta Kazinczy gyengéit, irodalomvezéri taktikázásából származó jellemtelenségeit, következtelenségeit, hogy aktuális hatalmi érdekei szerint barátkozott vagy gyűlölködött, hogy ekként alkotott véleményt írókról, művekről. Az efféle működés feltehetőleg minden hatalmi gépezet sajátossága. Ijesztő, hogy ezt a sajátosságot a hatalom, ez esetben Kazinczy, olyan hittel tudja képviselni, és a tőle függő emberek keresztül képviseltetni, hogy valójában minden olyan mű és alkotó, aki nem tartozik a hatalmi rendszerbe, feketelistára, helyesebben a nem létezők listájára kerül, akikről beszélni, akiket olvasni még véletlenül sem kell, sőt tilos.

A kritikairó Kölcsey védelmében el kell mondani, hogy Berzsényi költői magatartásában mindvégig van valami dilettantizmus, a műkedvelő elragadtatása és lelkesedése, s persze sértődékenysége. Talán nem is lehetett volna ez másképp, hisz az életmű fontosabb darabjai íróasztalfióknak íródtak, egy amatőr írta őket, aki később sem vált profi irodalmárrá, egész életét meghatározta az a kettősség, amit a pesti fogadóbizottság vizuálisan levett, s a küllemet és a verseket forma és tartalom diszharmóniájaként élt meg. A kritikára való szélsőséges reagálás, ami előtt maga Kölcsey is értetlenkedve állt, részben a műkedvelő sértettsége volt. S talán tovább erősítette a sérelmeket, hogy valójában ekkor Berzsényi már alig, vagy egyáltalán nem írt. A nem író író mindenkinél tehetségtelenebbnek érzi magát, hisz pontosan tudja, milyen tehetségesnek lenni. A gyűjtemény kritikájából a teljes költői és emberi megsemmisítését olvasta ki. Mikor nyavajáiról Kazinczynak beszámol, felhossa a kritikát is. „Ide járult tán még a goromba recensio is, mely engem oly állapotban ingerlett gondolkozásra, midőn arra legalkalmatlanabb valék.” Ám az alkalmatlanság helyett a kritika inkább feltűzeli Berzsényit, hogy összefoglalja esztétikai gondolatait. Első lendületre olyan választ írt, amelyben ő tényleg a kritikus személyét támadta meg. A későbbi szofisztikáltabb válaszok és esztétikai tanulmányok már inkább a tárgyra koncentráltak, s próbálták megvédeni a verseket, s megfogalmazni a kritikusi magatartás néhány máig követhető alapvetését. A kritikus a művészt válassza le a műről, ne csak a hibára mutasson rá, hanem tárgyalja a mű erényeit is, elemzi a kritika és az irodalmi intézményrendszer viszonyát, a kritika célját és lélektani jellegzetességeit. „Kiváltképp pedig szükséges, hogy a kritika a költészekkel vigyázva bánjon, nehogy a merészt félénkké s a melegszívűt hideggé tegye, s azáltal szárnyaikat szegje.” Olyannyira szakszerű akar lenni, hogy egy bő évre (1819–1820) még a gazdálkodást is abbahagyja, Sopronba költözik, hogy szellemileg felkészüljön a válaszra.

Sokan Kölcsey kritikájának tulajdonítják Berzsényi költészetének beszáradását, s megképzik a vidéki őstehetség és a pesti nagyképű piperkőc ellentétét, afféle archetipikus alapként. Fia úgy emlékszik, hogy „Kölcseynek szigorú bírálata teljesen feldúlta az amúgy is beteges költő nyugalalmát, aki magát lealázva látován, fájó szívvel tette félre lantját”. Ám ebben óriási túlzások vannak. Berzsényi jóval

a kritika előtt, 1814 januárjában így panaszkodik Döbrenteinek: „*A poézisről én valóban lemondtam, mert érzem, hogy helyzetemmel egészen ellenkező. A poézishez egész lélek kell. Én mint gazda s négy gyerek apja, érzéseimnek magamat soha által nem adhatom.*” A Berzsenyi-líra a kritika nélkül is elhalóban volt. Az a költészet, amit az ifjonti hevület, megint csak azt kell írni, műkedvelő átszellemültség fűtött, erre az időre elveszíti érzelmi alapjait. Ellankad a szerelmi tűz, s nem jön helyébe más, csak a gazdálkodói és házasesetbe való belenyugvás. Berzsenyi nem tudja elhagyni az amatőrséget, s átlépni a profik világába, ahol az ihletesség mesterségesen is elérhető, s nem épül az ösztönökre. Berzsenyi valójában olyan, mint a popzenészek, akik ifjúkori hevültségeiket éneklik meg, s amikor ezt túlélik, alig találnak ihlető forrásra. A kritika tulajdonképpen kapóra jött, az amúgy is betegeskedő és ihletsivárságba jutott, ám egyre inkább elismert, sőt dicsőített szerző rá tudott mutatni egy okra, ami miatt elapadt a belső forrás. Ugyanakkor e sérelmi időszak bár néhány gúnyos epigrammán s pár epistolán túl verset nem hoz, hozza a magyar költészet első komoly bölcséleti műveit. A Kölcseynek írt válaszok a *Poétai harmonistika*, *A kritikáról* szóló, többször idézett tanulmányok a magyar esztétikai gondolkodás első, s máig releváns szövegei. A versek helyett a versről való gondolkodásba menekült, s azt lehet mondani, az utolsó évek néhány erőltetett költeményét látva, hogy helyes döntést hozott.

Szomorúan, de mégis szeretettel lapozgatja az olvasó az 1836-ban, sok-sok betegeskedés után az árnyékvilágnak mégis váratlanul búcsút intő mester verseit. Nem szólnak már hozzánk, a modern lélekvizsgálat, a korszerű irodalmi beszédmódoknak a csíráját sem leljük meg bennük, néhány szép sornál csettintünk egyet, mint Rózsa Sándor, mikor szép lányt látott, hogy Hí be szép, másutt meg, hogy Hí be csúf. Szeretettel lapozgatjuk, nem a versek miatt, hanem mert szerethető ez a kicsit nyers ember, aki karakterétől annyira idegen költészetet művelt, és izgalmas számunkra az a kor, amiben el lettek vetve a polgári irodalom magvai, amikor kialakul a magyar nyelv, hogy olyan leveleket olvashatunk, amiben a nagy nyelvmester, Kazinczy bizonyos mondatokat a pontosság kedvéért inkább németül ír meg, s némelyek azzal próbálkoznak, hogy a bogarakat rovátkolt bar-mokként nevezzék meg. A modern kor pionírjai mozognak előttünk, akik úgy alapoztak, hogy fogalmuk sem volt, milyen ház, milyen erőd, vagy épp sybarita váz fog ezekre az alapokra kerülni. Aztán egy pillanatra elakad a tekintetünk *A közelítő tél* című versnél (a cím copyrightja Kazinczy, ennyi talán megmarad a valahai nagymenőből), hogy „*Hervad már ligetünk, s díszei hullanak, / Tarlott bokrai közt sárga levél zörög*”, s úgy érezzük, ha másutt nem is, de itt el lettünk találva.